

نظرگاه شهری

بررسی نقش نظرگاه‌ها در منظر شهری*

مهسا طیبی فر
کارشناس ارشد
معماری منظر

MTAYEBIFAR@YAHOO.COM

امروزه یکی از مهم‌ترین مسایل شهرهای دنیا، هویت شهر است و بحران هویت و سردرگمی انسان‌ها در زندگی پیچیده شهری، از مهم‌ترین دغدغه‌های صاحب‌نظران این حوزه است. مدیران شهری و دست‌اندرکاران همواره در پی راهی برای ارتقای کیفیت فضاهای زندگی انسان هستند و به جنبه‌های کیفی شهر از جمله هویت محیط - به عنوان عاملی برای تقویت پیوند انسان با محیط و غنا بخشیدن به فعالیت‌ها - توجه بیشتری می‌شود. بهبود کیفیت فضاهای شهری، درک معنا و هویت محیط از جانب مردم را تسهیل کرده و به حس رضایت منجر می‌شود. توجه به کیفیت منظر شهری، هم از نظر جنبه‌های کالبدی و هم از نظر فضاهای انسانی، محیط‌های عمومی و خاطرات جمعی ضروری است. بر این اساس، ضرورت ایجاد تصویر ذهنی و درک مشترک مردم از شهر کاملاً محسوس است. یکی از زمینه‌های ایجاد چنین تصویری از شهر، نظرگاه‌های شهری است. کلان‌شهر تهران نیز از این مسئله مستثنی نبوده و کمبود موقعیت‌هایی برای درک عمومی منظر شهر، جهت احیای پتانسیل‌های بصری و ایجاد انسجام در تصاویر ذهنی مردم از شهر به وضوح آشکار است.

واژگان کلیدی: نظرگاه، منظر شهری، هویت، تهران، فضای جمعی.

نظرگاه، نقطه پیوند شهروندان شهر

اگر تا اوایل قرن اخیر، بازدیدکنندگان شهرها می‌توانستند از حومه شهر و حتی از اراضی مسطح اطراف آن، شهر را به صورت یک کل یکپارچه و روشن رؤیت کنند، امروزه با گسترش و تغییر مقیاس شهر، درک سیمای شهری به صورت یک مجموعه کامل بسیار دشوار شده و فقط از نقاط دید مشرف به شهر امکان‌پذیر است. برای رفع این نیاز در شهرهای کنونی لازم است فضاهایی با این قابلیت در نقاط مناسب مکان‌یابی و طراحی شوند. «نظرگاه» را مکانی برای نگاه کردن و اندیشیدن و «نظرگاه شهری» را مکانی تعریف می‌کنند که از آن به جزئی از شهر و یا کل آن نظر کنند (تصویر ۱). در صورت وجود و ثبات نقاط معینی در شهر، تصاویر مشخصی نیز در ذهن افراد شکل می‌گیرد که باعث ایجاد خاطره مشترک برای مردم و نظم ساختار ذهنی ساکنین در مورد شهر می‌شود.

اهمیت وجود نظرگاه‌های شهری

نظرگاه شهری به عنوان یک ظرفیت کمی در کنترل کیفی مناظر شهری، از جنبه‌های متعددی حائز اهمیت است:

۱- درک تصویر روشن از محیط

از جوه اهمیت نظرگاه‌های شهری در درجه اول، ایجاد تصویر عمومی روشن از محیط است. غرض از تصویر عمومی، تصویر ذهنی شمار بسیاری از ساکنین شهر از سیمای آن است، نکاتی را که عموم درباره شکل و سیمای قسمتی از جسم شهر بر اساس فرهنگ مشترک خود و زمینه فکریشان به اشتراک در ذهن دارند. تأثیر وجود تصویری روشن از شهر را می‌توان در موارد ذیل برشمرد:

- جهت‌یابی در شهر.
- ایجاد حس آشنایی و امنیت در محیط.
- افزایش عمق و شدت تجارب انسانی.
- ایجاد زمینه خاطرات مشترک و پیوستگی بافت اجتماعی.

۱: منظر شهری پیوسته تهران، دید از ارتفاعات ولنجک، عکس: نگارنده، ۱۳۸۵.

۲- ایجاد لذت بصری

مناظر شهر هر چند معمولی، پذیرای میلیون‌ها نفر شهروند است که از طبقات مختلف اجتماع و با هر روحیه‌ای در یک نظرگاه، شهر را به تماشا می‌نشینند. شهر نیز مانند یک بنای نفیس معماری، ساختمانی است که در فضا قد بر می‌افزاید؛ با این تفاوت که مقیاسی بزرگتر دارد و تنها با گذشت زمان شکل و سیمای نهایی خود را می‌یابد (بل، ۱۳۸۲). انسان همواره تمایل داشته تا متفکرانه به دورنمایی در فاصله زیاد چشم بدوزد. بنا بر همین میل درونی است که انسان همیشه در شهرها، فضاهایی به این منظور تعبیه کرده است؛ فضاهایی که دلیل اصلی شکل‌گیری آنها، نیاز انسان به درک محیط خود از فاصله‌ای دورتر و یا از ارتفاع است (همان، ۱۳۸۲).

۳- ایجاد فضای جمعی

نظرگاه که با هدفی مشخص شکل می‌گیرد، می‌تواند بهانه مناسبی برای ایجاد یک فضای جمعی و بستر مشترکی برای فعالیت‌های مردم باشد. نظرگاه، تبلور فضایی-کالبدی خاطره‌های جمعی است که در تداوم حیات شهری نقش به‌سزایی دارد.

۴- بستری برای ثبت خاطرات جمعی

«شهر دست‌ساخته‌ای است که به ثبت خاطرات می‌پردازد» (شولتز، ۱۳۸۴). حافظه جمعی، زندگی پیوسته‌ای در امتداد تاریخ است. واقعه و حادثه‌ای که در فضا رخ می‌دهد، بر در و دیوار و خلأ این فضا نقش بسته و برای ما تبدیل به خاطره جمعی می‌شود و نقشی هم با نسل‌های بعد دارد. وقتی از حافظه جمعی شهر صحبت می‌کنیم، از مکان‌ها یا فضاهایی صحبت می‌کنیم که در آنها خاطره شهری نقش داشته و وقایعی اتفاق افتاده است. این وقایع به محیط، ضخامت تاریخی داده و جزئی از حافظه تاریخی ما شده است (حبیبی، ۱۳۸۳). در صورت طراحی فضاهایی به یادمانی و سرزنده، که از هویت بصری نیز برخوردار باشند، افراد به آن احساس تعلق پیدا می‌کنند و در القای حسن مکان هم تأثیرگذار است (منصوری، ۱۳۸۳). در واقع هنگامی فضاهای شهری معنا شده و نقش حیاتی در زندگی شهروندان پیدا می‌کند که انسان به واسطه رویداد و خاطره‌ای به مکان پیوند بخورد. در این صورت هر بار تجربه آن مکان بر عمق خاطره و بر ضخامت تعلق به شهر می‌افزاید. خاطره دیدن شهر در زمان خاص و کنار جمعی از ساکنان شهر موجد تصویر دیرپایی است که نظرگاه‌های شهری یکی از بسترهای وقوع آن است.

۲: محوطه نظرگاه شهری مarseille فرانسه، دید از کلیسای نوتردام، عکس: نگارنده، ۱۳۸۵.

۵- به‌عنوان نشانه شهری

نظرگاه‌ها به دلیل فعالیتی که در آنها صورت می‌گیرد و اینکه از نقاط مرئی شهر هستند، جزء نشانه‌های شهر محسوب می‌شوند؛ چراکه به دلیل تسلط بر محیط اطراف و ایجاد خاطره در ذهن هم به عنوان نشانه بصری و هم به عنوان نشانه ذهنی عمل می‌کند (همان، ۱۳۸۳) و آنچه که این نقش را تقویت می‌کند بستر طبیعی شهر است. با طراحی المان‌های نشانه‌ای قوی در فضای نظرگاه که از فواصل دور و نزدیک قابل رؤیت باشد و با طراحی و نورپردازی مناسب آن در شب، این مکان به عنوان نقطه شاخصی در شهر هم در روز و هم در شب قابل شناسایی است و بر خوانایی محیط شهری می‌افزاید.

مارسی، مرور یک تجربه

شهر مarseille، دومین شهر بزرگ کشور فرانسه است که در کنار دریای مدیترانه قرار دارد و بزرگ‌ترین بندر این دریا است. نظرگاه آن یکی از نمونه‌های موفق طراحی و اجرای نظرگاه در شهرهای اروپایی به شمار می‌رود.

Notre-Dame de la Garde باسیلیکای این شهر بر روی تپه‌ای که مرتفع‌ترین نقطه طبیعی این شهر است و la Garde نام دارد، واقع شده است. این تپه با ارتفاعی معادل ۱۶۲ متر، در جنوب شهر قرار دارد.

کلیسای نوتردام مarseille علاوه بر اینکه از نظر مذهبی اهمیت خاصی برای مردم دارد، به عنوان یک نشانه شهری بسیار قوی نیز عمل می‌کند. نقاط مشخصی از فضای مقابل این کلیسا به عنوان نظرگاه در نظر گرفته شده است، به این معنی که بازدیدکنندگان کلیسا (سالانه ۱/۵ میلیون نفر از این مکان دیدن می‌کنند)

علاوه بر بازدید از داخل آن، فرصت ادراک شهر ماری را از ارتفاع بیشتر با دیدی وسیع‌تر به دست می‌آورند (تصویر ۲). برای دسترسی به این فضا، علاوه بر پله و رمپ‌هایی که برای پیاده در نظر گرفته شده است، دسترسی سواره نیز به این مکان میسر است. برای سهولت در امر ادراک شهر (چنانچه در تصاویر دیده می‌شود)، از مبلمان خاصی کمک گرفته شده که در آن دید پانورامیک شهر به تصویر درآمده و نشانه‌ها، نقاط شاخص و مکان‌های با اهمیت و هویت‌بخش شهر در آن مشخص شده تا ناظر به طور کامل توانایی تشخیص آنها را داشته باشد و تصویر شهر با وضوح و روشنی کامل در ذهن تثبیت شود.

پتانسیل‌های شهر تهران

هیچ کس قابلیت‌ها و پتانسیل بالای شهر تهران را برای ارائه یک منظر شهری خوب انکار نمی‌کند. مهم‌ترین ویژگی تهران وضعیت طبیعی آن است. در دنیا کمتر شهری را با ویژگی‌های طبیعی تهران می‌توان سراغ گرفت. شهری که نمای شمالی آن کوه‌های زیبایی مثل البرز است و در شرق خود دماوند همیشه سپید را می‌بیند. به علاوه رودهایی که از این کوه‌ها جاری می‌شوند، هفت رود- دره زیبایی در شهر می‌سازند. کمی دورتر دشت است و در گوشه و کنار هم شاهد زمین‌های پردرخت و جنگلی هستیم. همچنین شریان‌هایی که برای گذر از شمال و جنوب یا شرق و غرب ساخته شده است، خود سیمایی دیدنی به شهر می‌دهد.

محوشدن رود- دره‌های شهر تهران اتفاقی نامطلوب و سریع است. شایسته بود به جای از بین بردن این ساختار طبیعی، آن را حفظ می‌کرد تا هم پارک‌های زیبایی وجود داشته باشد و هم خط‌های شناسایی خوبی برای خواناتر کردن شهر دیده شود. یکی از راه‌های حفاظت از شهر به این

شکل است که به فضاهای ارزشمند امکان دیده‌شدن بدهند. در شهرهایی مثل لندن و فلورانس با مدیریتی هوشمندانه قاب‌هایی را برای مردم حفظ کرده‌اند تا شهروندان بتوانند شهرشان را تقریباً به شکلی ببینند که پدرانشان می‌دیدند. به این ترتیب همه مردم می‌توانند خاطره تصویری مشترکی داشته باشند که مثل زبان به شکل‌گیری هویت فرهنگی مشترک کمک کند؛ نکته‌ای که در برنامه‌ریزی‌های شهر تهران چندان جدی گرفته نمی‌شود. اهمیت این خاطره تصویری مشترک به این دلیل است که وقتی مردم تهران شهر خود را به هزار شکل مختلف ببینند، احساس نمی‌کنند ساکن یک شهر واحد هستند و هویت شهری شکل نخواهد گرفت. سیاستی که در حال حاضر به منظر شهر اعمال می‌شود در جهت حذف این

خاطره‌های مشترک است. دانش ضعیف و نداشتن خاطره بصری مشترک، ضعیف‌بودن احساس تعلق به فضای شهر را پررنگ‌تر نشان می‌دهد که منجر به نداشتن ریشه‌های عمیق در شهر می‌شود. محدوده شمالی شهر تهران در حدود ۴۰ کیلومتر با طبیعت دامنه کوه‌های البرز در ارتباط است و دره‌های متعددی از دامنه جنوبی البرز در درون بافت شهر تهران امتداد یافته است. از دره‌های دامنه جنوبی البرز که در منطقه یک قرار دارد می‌توان به لارک، دارآباد، جمشیدیه، دربند، گلابدره، ولنجک و درکه اشاره کرد که عموماً به عنوان گردشگاه و محلی برای راهپیمایی و کوهپیمایی مورد استفاده عموم مردم قرار می‌گیرند.

با توجه به قوت سازمان فضایی طبیعی شهر تهران و امکان احیای دیدهای وسیع به شهر از ارتفاعات شمال شهر، می‌توان از این فرصت کمال بهره را جست و با طراحی نظرگاه‌هایی طبیعی در موقعیت‌های شمالی شهر، تصاویر و خاطرات مشترکی را برای ساکنین فعلی و نسل‌های آینده به جا گذاشت (تصویر ۳).

جمع‌بندی

با توجه به نادیده‌گرفتن کیفیت منظر شهرهای امروز ایران و بحران هویت و با درنظر نگرفتن مسئله دید و منظر در طراحی شهرها به ویژه تهران، نیاز به طراحی فضاهایی به عنوان نظرگاه در شهر کاملاً احساس می‌شود؛ راهکاری که در بسیاری از شهرهای موفق دنیا مورد استفاده قرار می‌گیرد. چنین فضاهایی علاوه بر اینکه زمینه گذران فراغت و انجام فعالیت‌های جمعی را فراهم می‌کند، موجب احیای پتانسیل‌های بصری شهر و نظم‌بخشیدن به تصویر ذهنی مردم از شهر نیز می‌شود.

پی‌نوشت

*این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نگارنده تحت عنوان «نظرگاه شهری پام تهران» است که به راهنمایی دکتر سیدامیر منصوری در سال ۱۳۸۵ در دانشگاه تهران دفاع شده است.

منابع

- بل، سایمون (۱۳۸۲) *منظر، الگو، ادراک، فرایند*، ترجمه: بهناز امین‌زاده، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- توسلی، محمود (۱۳۷۱) *پژوهش درباره فضاهای شهری و جایگاه آنها در زندگی و سیمای شهر*، فصلنامه آبادی، ش ۴، صص ۶۸-۷۰.
- حبیبی، سیدمحسن (۱۳۸۳) *صور خیال شهر را پاک کرده‌ایم*، مجله رایانه، معماری و ساختمان، ش ۳.
- شولتز، کریستیان نوربرگ (۱۳۸۴) *مفهوم سکونت*، ترجمه: امیر یاراحمدی، تهران.
- منصوری، سید امیر (۱۳۸۳) *جزوه درسی منظر شهری* دانشگاه تهران.

۳: پتانسیل طراحی نظرگاه در ارتفاعات شمال تهران، توچال، عکس: نگارنده، ۱۳۸۵.